

saihoz mellékelt arcképei erősen idealizálják, jóval fiatalabb, a Daguerrotype-nak nem egészen megfelelő vonásokkal, s noha nyilván szépíteni akarták, ábrándos, szenvedő arckifejezésükkel messze elmaradnak az élethű képek komplikált, de nem cégérnek való lelkülete mögött. Bizonyos, hogy külseje is hozzájárult sikereihez, a Nyugaton szokatlan, mint Angliában mondták, keleties megjelenésével. Olaszországban az osztrák háborúk idejéből származik az a képe, mely a légió ősz „chef politique“-ját, „Generale Kossuth“-ot tábornoki egyenruhában ábrázolja, még bizakodó, határozott, önérzetes, erélyes vonásokkal. A kiegyezés körüli turini fénykép derűsebb, de lényegében a régi arc. A későbbiek, a 80-as évekből, már erősen változott lelket mutatnak: itt ült ki arcára az a dac, mellén összefont karjával is fokozott, túlozott önérzet és büszkeség, mely öregkori beszédeiből és írásaiból kihangzik azon volt elvbarátai ellen, kik a politikája bukását jelentő kiegyezésen munkálkodtak, vagy itthon utóbb sikereket értek el.

A Nemzeti Múzeum emlékkiállításának célja az volt, hogy a magyar múlt e nagy alakja felelevenítésével az ő történeti szerepe iránt felkeltse az érdeklődést, s egyúttal közelebb hozza a nemzetet is nemzeti múltunknak és a jövőnkét biztosító művelődésünknek legrégibb és legműveltebb letéteményeséhez, a Magyar Nemzeti Múzeumhoz.

Bartoniek Emma.

Gyenes László.

Brutus.

... Nincs mit mondanunk még!

Cassius.

Nincsen. Jó éjszakát.

Eszteendőre félszázada, hogy egy érettségit tett jázsági ifjú, Gyenes László, Szigligeti s Paulay Színház Tanodájának növendéke lett. Jeles adományaival s komoly buzgalommal mind a leckéken, mind a nyilvános próbákon nagy figyelmet keltett. Harmadéves korában már szerződést is kapott Nagyváradra, s 1878 júniusában onnan jött fel a tanfolyamzáró vizsgálatot megállni. Ekkor III. Richárd szerepében anynyira elragadta a Nemzeti Kaszinó urait, hogy nyomban ezer forintot meghaladó összeget gyűjtöttek egybe

a fiatal művész párizsi tanulmányúttjára. Várad helyett tehát Párizsba került s ott — a Sorbonne-on iskolázó Keszler József mentorsága alatt — lelkesen tanulmányozta Molière színházának hírességeit: a két Coquelint, Mounet-Sully-t s a többi nagyokat. Lelkébe fogadta művészetüket s ifjonti rajongással rendre megszerezte arcmásukat is. Néhány éve nekem is megmutatta ez arcképalbumát, mit utóbb itthon kiegészített a franciák szerepkörét nálunk betöltő nagy színészek fényképeivel. Edmond Got mellé Szigeti Józsefet helyezte. Kedves magyar büszkeséggel mutatott rá Got képére: „Ez volt a Comédie híres „nagybácsi“-ja; hanem a mi Szigetink különöset produkált.“

Párizsból hazatérve Kolozsvárra szerződött. Ott azidétt híres együttes működött, s Paulay Ede — ki akkor vette át a Nemzeti Színház igazgatását — ebből újította meg az ország első színpadát; Mihályfi, Szacsavay, Gabányi pályafutása innen indult ki.

Közöttük Gyenes csakhamar tisztes helyett vívott ki magának. A shakespeareai nagy tragédiáknak egyelőre csupán második arcvonalában jutott szóhoz, hanem a társadalmi drámákban éles rajzú figuráival s a népies műfajban gyökeresen magyar felfogású alakjaival így is rövidesen az elsők közé emelkedett. Az utóbbi genre-ban szükség esetén énekes szerepet is vállalt, s népszínműénekesi sikereinek nevezetes állomása volt bécsi fellépése Mátrai Betegh Béla alkalmi társulatával (1880), melynek Pálmai Ilka volt a csillaga.

Közben egykori tanára, Paulay is szemmel tartja, s a következő évben fel is lépteti Budapesten a *Proletárok* Darvas Károlyában. A szerep megválasztása nem volt szerencsés, s a sajtó egybehangzóan meg is állapítja, hogy az ifjú színjátészó ily irányú feladatokban aligha van a maga helyén. Az értelem ritka erejével ható beszéde azonban így is osztatlan elismerésben részesül.

A kitűnő érzékű igazgató is nyilván e területre, a kiválókép „gondolkodó“ szerepek körére nézve lát értékes ígéretet a fiatal vendég tehetségében, midőn 1882 tavaszára szerződéssel fűzi őt első műintézetünkhez. Gyenes ez év áprilisának

14-én mutatkozott be Shylock szerepében, ugyanabban, amellyel — fővárosi beköszöntőjének mintegy főpróbájaként — az előző hónapban erdélyi közönségétől is búcsút vett volt. A kolozsváriak — az ottani Magyar Polgár híradása szerint — nem könnyen bocsátották el körükből. S kedvező volt budapesti fogadtatása is. „Hibáinál — írja a Pesti Hírlap — sokkal jelentősebbek előnyei. Felfogása jó volt. Shylockból nem csinált idéetlen szörnyeteget, megértette Shakespeare-t és Shylock alapvonásait helyesen emelte ki. A közönség örömmel üdvözli a nagy reményekre jogosító ifjú színészt.” — Feleki Miklós örökében ez a huszonöt éves Shylock valóban büszke lehetett sikerére. Pedig az ördög-lelkű zsidó utóbb sem tartozott egyéniségéhez legjobban vágó szerepei közé, nem is játszotta kilencnél többször, s ez alak rövidesen mások gondjára került.

A nyolevanes éveknek, a francia drámák s a szapora Csiky-darabok fénykorának műsora legott igen változatos feladatokat rótt az új tagra, kinek teljesítő képessége kezdettől fogva igen kifejezett és elhatárolt irányban nyilatkozott meg. Ezért a művészi természetétől lényegesebben elkanyarodó szerepeket nem mindig tudta hatalmába ejteni. Ma könnyen megértünk sok egykorú kritikái fejszóválást. A *Vasgyárosban*, midőn Claire a párbajozók közé veti magát, Gyenes Bligny hercegéről azt a harapós bírálói megjegyzést olvasom, hogy olyan hangon érdeklődött Claire megsebesülése felől, „aminő becsületére válnék egy rendőri riporternek, ám egy szerelmes ifjú embernek kevésbé.” — Ma már e bírálói tréfánál majdnem különönbnek érezzük azt az eltökélést, mely Gyenes sajtóképen komoly valóját ily Bligny-féle léhaság-szobrának megformálásában kívánta gyümölcsöztetni.

Megfelelő elhelyeződése csak fokozatosan következett be, ám a műsor szerencsés alakulása folytán meglehetősen rövid időn belül. Tagságának második évére esik Paulay legmerészebb vállalkozása: az *Ember tragédiájá*-nak színrevitele. Ennek Luciferében s a négy évvel utóbb sorra került *Faust* Mephistójában Gyenes teremtette meg színpadunk két hatalmas sátánját s lett minden

eljövendő magyar sátánábrázolónak ősvé és sok tekintetben legjobb példaképévé. Luciferben — helyes értékkel — a szóra vetette a súlyt, mint ahogy Madách ördöge (kivált german rokona mellett) kevéssé is hűvér alak, jobbára csak a költő szentenciáinak szócsöve; Gyenes pedig a szónak mindig hű sáfárja. „A szó teljes súlyával jelent meg nála” — írja az akkori Pesti Napló; Sziklay János meg, ki a Pesti Hírlapban Gyenes alkotásának külön tárcát szentel, ezeket jegyzi föl: „Az értelmes beszéd ismert jó tulajdona Gyenesnek. Szavait mindig megértjük, kellően hangsúlyozza, soha sem harapja vagy nyeli el azokat.” (Mind ezt ma a színpad elemi követelményének hirdetik még azok is, kik egyetlen felléptükön több szót sikasztanak el, mint Gyenes négy évtized alatt.)

Mephistója még kiforrottabb tehetséget tárt föl. A korabeli sajtó szerint is ezzel nagy lépést tett előre a közönség kegyében, s azután is ez alakításával szemben ötvennél több alkalom közönsége tette magáévá az első est nézőinek hajlandóságát. E szerepében mindig ritka tehetség erejével hatott rám játéka, s annak legföllebb a goethei romantikus humor irányában éreztem némi fogyatékát: figurájába valamivel fanyarabb és nyersebb humort vegyített, mint aminő a „chevalier infernal”-t fűti.

Ez alvilági démonok mellett az emberi valóba költözött sátán is mesteri ábrázolót nyert Gyenesben. S minthogy a földi elvetemültség legmonumentálisabb képviselőit Shakespeare ihlete teremtette meg: művésznünk is tőle kapta legszebb feladatait; erejét rendre hozzámérte e feladatokhoz s bennök a magyar Shakespeare-színjátszásnak évtizedekre egyik oszlopává magasodott. *Romeo és Júlia* Tybaldja, *Lear király* Edmundja, *Othello* Jágója, *III. Richárd*: mind e sötét árnyalakok a nagy tragédiák százszerű szövetében, hamarosan Gyenes művészi illetékességébe kerültek, s ez alakításával még a nyolevanes évek folyamán régibb jeles intrikusaink (Fáncsy, Szerdahelyi, Tóth József, Benedek) láncolatának végén helyezkedett el a nézőtér tudatában, amazok méltó utódjaként. Ezek ama szerepek, melyeknek ábrázolóit a heves

vérmérseketű olasz közönség még a közelmúltban is nem egyszer záptojással tisztelte meg, de amelyek terén a kiválóságot a mi színpadunk nézői éppoly vörösré tapsolt tenyérrel méltányolják, mint akár a lírai szerelem legszívrehatóbb tolmácsolóit. A főntebb elsorolt Shakespeare-alakokat (melyeket a Fánicsy közönsége még jó magyarán „eselszövk“-ül emlegetett) Gyenes többnyire oly hosszas pihentetés után vette át, hogy az akkori nemzedék tőle mintegy első kézből kapta ábrázolásukat, és úgy formálta meg őket, hogy nyilván hosszabb időre iskolát csinált velük a magyar színpadon.

Színpadi gonoszok megformálói-nak megfelelő külsőségekkel is kell rendelkezniök. A durva ráspolyoságtól a kigyósimaságig minden árnyalatot megbíró hang, a szavakész beszédtechnika, a jellegzetes arc s annak gazdag játéka, a mozdulatokban a nagy ragadozók felsőbbsege: megannyi elengedhetetlen járuléka. Gyenesnek szava is, szeme is kiválókép az eszességet tükrözte. Arcvonások dolgában a legérdekesebb fejek egyike volt színpadunkon; az *Arva László* Cilleijében vagy a *Fra Girolamo* Savonarolájában pusztán megjelenésével mintegy hitelt teremtett alakjának. S intrikus-szerepeiben talán csak magatartása volt általán keményebb és gerincesebb, mint ahogy a „fondorkodó szakma“ helyenkint megkívánná. A külsőségekben való rátermettséggel azonban nem érte be soha, s ezért nem is merevedett a „vörös parókával jellemző“ színpadi ármányos ósdi sablonjába. Róla el lehet mondani, hogy derekas kifejezője volt a modern színjátszás egyénire törekvő jellegének; gonosztevő-ábrázolásai kapcsán kritikussai ismételtlen kimutatták, hogy e genre hagyományait mennyire elmélyítette s minő egyéni vonásokkal gazdagította.

E területen Jágójában alkotott legkülönbet, 1885-ben — Szaesvay Othellójával azonagy alkalommal — mutatta be ezt a szerepet, s ugyanó játszotta a tragédia legutolsó előadásán is; harminchét év alatt félszáznál többször. Gyenes Jágójáé-nál végletesebb komolysággal és becsúgygyal nem lehet gaztettet végrehajtani. Ez volt az ő igazi típusa: a bűnnek nem Hübele Balázsa, ha-

nem tervszerűen, mondhatnám: kötelességtudással dolgozó megépítője; annyi komoly munkakészséggel, amennyit ez a Jágó feltárt, az erény mezején akár templomot lehetne emelni. S különösen szerencsésen találkozott egyéniségével e szerep katonásan nyers jellege is: az intrikus-símaság helyett e zászlótartó alakjában a katonás nyíltsággal álcázott elvetemültséget rázjolhatta és Gyenes kiváltságos művészettel tartott tükröt ennek az örvényes léleknek. Színészi lényének ez az acélos alaptermészete különben Edmundjában s III. Richárdjában is erősen kiütöközött, ezekben is élénken hangsúlyozta a katonás, marciális vonásokat; a halálos komolysággal vállalt mázsás gázságból sokat adott beléjük, a könnyűvérűbb cinizmusból egy szemernyit sem. E szerepkörben itt látom művészi képességeinek egyik határát is: a pusztán kalandor-természetek s a könnyedebb léhaság bemutatása irányában fokozatosan esőkkent hitelszerző ereje. Még Biberachját is mindig fantáziátlanabbnak éreztem imént elemzett figuráinál: ez a ritler nem volt eléggé csélesap és eléggé „lézengő“. Teljesítőkétségének egy másik határvonalat talán a hatalmasabb léleketű páthos küszöbénél lehet kijelölni; leginkább Richárdjában akadtak itt-ott mozzanatok, melyekben — nézetem szerint — e küszöbön innen maradt.

Annyi bizonyos, hogy Gyenes művészi valóját a közkeletű „kitünő intrikus-színész“ megjelöléssel kimeríteni nem lehet. Két igen szép shakespearei rajza is kívül esik ezen a kategórián: Cominius a *Coriolanus*-ban és Cassius a *Julius Caesar*-ban; kivált az utóbbiból formálta meg oly emlékezetbe vésődő testi és lelki arcéllal az „utolsó római“-t, hogy Szaesvay Brutusával (ritkán adódó színpadi kettős!) feledhetlenné tették a világirodalom leg-hatalmasabb férfitragédiájának akkori előadásait.

Egész Shakespeare-műsorából talán csak az egy Petruchiójának hittele ingadozott. Noha — Egressy, ifj. Lendvay és Feleki örökében — 1888 óta huszonkét ízben pattogtatta meg színpadunkon a híres nőszelídítő ostorát, kritikussai végiglen úgy találták, hogy színészi képzelme e két ágból sodort szerepnek csak

egyik szálát tudta megfogni: az alak férfias keménységét annyira előtérbe állította, hogy e darabosságán nem tetszett át kellőképp az elegáns lovag meleg, majdnem diákos humora. A Pesti Hírlap bírálója nyomatékosan sürgeti benne a bonhommiát, és csodálkozik, hogy a durcás Kata mit szerethetett meg ezen a „kedélytelen vasgyúró“-n. A játszi kedély is a Gyenestől idegen vonások közé tartozott; így azután — noha a vagdalozó szónak mestere volt — a cserfes Petruchióban adós maradt e szók érzelmi termőföldjének megmutatásával.

A Dumas-k és Sardou felől induló középfajú drámák terén sem ott helyezkedett el, hová beszédének értelmi fénye első pillanatra utalni látszanék: a felszínesen böleselkedő, szkeptikus külsővel az érzés melegét takargató Mentor-alakok szerepkerében. Ily lírai magot rejtő figurákat csak működése legvégső éveiben rajzolt meg olykor, az érzésnek szinte meglepetés-számba menő közvetlenségével (főleg öreg francia nagybácsiára gondolok a *Bábjátékban*). Egyébként négy évtizedet meghaladó pályáján főleg egy-egy határozottan férfias, szigorúbb rajzú alakokkal vegyített komolyabb színfoltot a „társadalom“ színpadi tarkaságába. Ily szerepeinél egyre viszsztatért az az érzésem, hogy frakkos uraiban is polgárivá öltözött katonatiszt lappang. E részben csak úgy taláломra emlitem pompás Liebenstein herceget a *Rosenkranz és Gildenstein*-ben, vagy délceg öreg grófját az *Uri divat*-ban: alakítása egyéni ízével mindkét esetben érdekesebb volt szerepénél. Mondanom sem kell, hogy a — legalább külszínre — marcona katonatisztekben mindig remekelt. Két effajta figurája nyilván soká megmarad közönsége emlékében: a *Nagy mama* leánykori ideálja, a pattogó, de emlékeiben megolvadó Örkényi ezredes, meg a *Dolovai nábob leányá*-ban Szentirmay huszárkapitány, a tisztí becsület fanatikusa. Ebben a genre-ban az ellágyulást is igen jól adta: a drámai acél olvadását s nem a lírai viaszét.

Parasztábrázoló hivatottsága nemzedékünkben sokak előtt csak a század elején — művésziünk tagságának haszonötéves fordulója táján — nyilvánult meg igazában, pedig a falusi

drámának Gárdonyi, majd Móricz jóvoltából való feléledésében Gyenes csupán egy régibb területére tért vissza, érett művészettel. Sajnálivaló is, hogy a játékrend legsajátosabb tehetségeinkre éppen e téren oly hosszú némaságot parancsolt. Gyenes tartózkodó férfiasága, tempós és módos beszéde, szinte minden külső eszközzől lemondó játéka a *Bor Baracs* Imrójében ritka diadalát érte: itt eljutott az egyszerűség klasszicitásához. A *Karácsonyi álom* számadójuhászában pedig — e darab pásztoréleti részének legjelentékenyebb alakjában — a kontemplatív magyar parasztra világitott rá a tisztalelkűség sugarával és az értelmesség fényével. Végül a legközelebbi multban a *Rang és mód* Bannaijával s az *Öregesen-rangosan* vén parasztférjével mutatta meg, hogy e nemből az újabb évtizedek is töretlenül találták; itt is kitetszett benne az acél tulajdonsága: rozsdá nem fogta.

Páratlan hűséggel szolgálta első színpadunkat. Idegen dobogón csak akkor jelent meg, ha — egyes ünnepi alkalmakkor — irodalmunk nagyjait szolgálhatta. Az utóbbi évek során többször hallottuk az őshajú művészt egyszerű magyar atilálában és egyszerű magyar méltósággal Vörösmarty-, meg Lévyavarseket elmondani, Petőfi évszázados ünnepén pedig a *Salgó* egyik részletét olvasta fel ragyogó értelmezéssel.

Vele Nemzeti Színházunk híres Paulay-korszakának egyre gyűrűlő nemzedéke fogatkozott meg ismét. Bizonyos, hogy azok közül való volt, kik e korszak hírnevét fényesen igazolták napjaink színházjáróinak szemében is.

Rédey Tivadar.

Pethes Imre. Az 1900-ik év nyári évadjában az a különös esemény történt a fővárosban, hogy a színházi érdeklődés középpontja átkerült Budára, a Krisztinavárosi Színház körbe. Makó Lajos színtársulata *Cyrano de Bergerac*-ot mutatta be az akkor már tíz éve vidéki színpadokon működő Pethes Imrével a címszerepben. A színházjáró közönséget kettős újság ingerelte: az újjáéledt irodalmi romanticizmust látta a darabban, és új színészi stílus kapta meg Pethes játékában és beszédművészetében.